

CUPRINS

Cuvânt înainte (J. R. Lucas)	7
Introducere: Richard M. Hare și tentația unificării teoriei morale (V. Mureșan)	9
I. ROSTUL FILOSOFIEI MORALE	99
Rolul filosofilor în procesul legislativ.....	99
Etica medicală: poate fi util filosoful moralei?	104
II. META-ETICA: PRESCRIPTIVISMUL UNIVERSAL	115
Limbajul moralei, cap. 1, 2, 3, 4, 10	115
Elucidarea eticii, cap. 1, 2, 3, 6, 7	174
Prescriptivismul universal.....	252
III. ETICA NORMATIVĂ: TEORIA CELOR DOUĂ NIVELURI	265
Gândirea morală, cap. 1, 2, 3.....	265
Structura eticii și a moralei	309
IV. APLICAȚII	323
Despre terorism.....	323
Regulile războiului și raționamentul moral	332
Pedeapsa și dreptatea retributivă.....	345
Dreptate și egalitate	356
Argumentând cu privire la drepturi.....	372
Baza filosofică a eticii psihiatrice	384
V. ANEXE.....	397
W. D. Hudson, <i>Dezvoltarea filosofiei morale a lui Hare</i>	397
H. A. Prichard, <i>Se bazează filosofia morală pe o greșeală?</i>	409
W. D. Ross, <i>Ce face ca actele corecte să fie corecte?</i>	425
A. Ayer, <i>Critica eticii</i>	443
C. L. Stevenson, <i>Etica și limbajul</i>	455
G. E. M. Anscombe, <i>Filosofia morală modernă</i>	496
J. Glover, <i>Domeniul și limitele argumentarii morale</i>	514
P. Singer, <i>Despre etică</i>	525
Glosar englez - român.....	535
Bibliografia completă a operelor filosofice ale lui r. M. Hare	539
Alți autori citați în lucrările lui R. M. Hare.....	552

INTRODUCERE

Richard M. Hare și tentația unificării teoriei morale

Valentin Mureșan

Trăim într-o lume confruntată cu grave dileme morale, de regulă ignorate în favoarea altor priorități. Reușim să ne mai întrebăm, totuși, din când în când, dacă pot avea vreo justificare morală fapte cum sunt reproducerea *in vitro*, pornografia, indecența mediatică, avortul, sinuciderea, eutanasia, războiul; ne întrebăm ce fel de responsabilități avem față de cele întâmplate cu noi în regimul nazist sau în cel comunist. Religia, după unii, filosofia morală, după alții, par a fi instanțele intelectuale cele mai potrivite pentru a ne ajuta să tranșăm asemenea interogații incomode – prima pe bază de *credință*, a doua pe bază de temeieri *raționale*. Forma cea mai sofisticată de explicare rațională a naturii fenomenului moral este *teoria etică*. Teoria etică e o *explicație* sistematică a ce anume este viața morală și gândirea etică însăși, explicație care e de regulă însoțită de formularea unui *test* general pentru evaluarea acțiunilor, opiniilor, deciziilor ori persoanelor. Aristotel a furnizat o teorie a virtuții bazată pe o viziune metafizico-psihologică privitoare la natura umană; Kant a oferit o teorie a datoriei bazată pe gnoseologia sa transcendențială; Mill a lăsat posterității o teorie a acțiunii morale bazată pe psihologia asociaționistă; iar Hare vrea să ne propună o teorie etică - ce sintetizează utilitarismul și kantianismul - bazată pe o explicație logico-lingvistică a discursului moral.

Rolul pe care l-ar putea juca teoriile etice și filosofia morală în genere în evaluarea unor cazuri concrete (în “etica aplicată”) este un subiect controversat. Hare s-a dovedit a fi un susținător al utilității teoriilor etice în acest proces. Există însă nu puțini contestatari, atât în tabăra filosofilor analitici anglofoni, cât și în aceea a filosofilor continentali. Postmoderniștii, poststructuraliștii, deconstructiviștii (E. Levinas, F. Lyotard etc.) percep viața morală ca fiind prin excelență fragmentară, inaptă să fie prinsă sub legi generale și teorii; ea e mai degrabă un teritoriu sustras judecății raționale.¹ Pe aceeași linie, narativiștii americani (M. Nussbaum, A. MacIntyre, R. Rorty etc.) văd viața morală sub forma narațiunii și comunicării, care nu pot fi obiect al unor teorii, ci doar al unor exerciții de identificare imaginativă folosind mijloace de inspirație literară. Poziția

¹ Părerea lui Hare despre acest tip de abordare e următoarea: “Se fac pe alocuri încercări de a încuraja studierea filosofilor continentali romantici, dar eu nu am considerat niciodată că acest lucru ar fi de prea mare folos pentru promovarea scopului principal al filosofiei: clarificarea gândirii noastre despre viața practică” (Interviu realizat în 1999 de P. Momtchiloff).

dominantă pare să fie, totuși, cea favorabilă rațiunii, argumentului, judecății obiective și teoriei, chiar dacă natura uneori prea tehnică a filosofiei morale i-a făcut pe oamenii de rând și pe moderatorii de televiziune să apeleze mai degrabă la preoți decât la eticieni pentru a judeca o întâmplare morală sau alta. De aici tendința unora dintre filosofii moralei spre simplificare, didacticism și accesibilitate. Agresiva mișcare împotriva teoriei etice face parte din această tendință. R.M. Hare este unul dintre campionii scoaterii filosofiei morale din timiditatea sa teoretică.

1. Omul

Richard Mervyn Hare s-a născut la 21 martie 1919 la Backwell Down, lângă Bristol. S-a înscris la Universitatea Oxford în 1937, fiind student al Colegiului Balliol. A trebuit să-și întrerupă studiile după doi ani, odată cu izbucnirea războiului. A plecat ca voluntar, ocolind vizita medicală, pe frontul din Asia de sud-est. A căzut prizonier la japonezi în 1942, la Singapore. A stat închis ca prizonier trei ani și jumătate, până la sfârșitul conflagrației. Toată această perioadă l-a marcat sufletește profund. Într-o scrisoare, se arăta marcat de conștientizarea limitelor pe care le are discuția rațională cu "fanaticii". Fanaticii sunt acei oameni ce se dedică total unui ideal abstract, fiind gata să sacrifice interesele lor și ale celorlalți de dragul acelui ideal; pe fanatic nu-l impresionează apelul la interesele altora.² După război s-a întors la Colegiul Balliol, unde și-a completat cei doi ani restanți. Apoi a rămas să predea în același colegiu, și a făcut-o între 1947 și 1966. În 1947 s-a căsătorit cu Catherine Verney cu care a avut patru copii. Din 1966 și până în 1983 a fost profesor de filosofie morală la Colegiul Corpus Christi din Oxford. Între 1983 și 1994 a predat la Universitatea din Florida, S.U.A.

Ca student la filosofie și apoi ca tânăr profesor, R. M. Hare s-a aflat sub două influențe majore: emotivismul meta-etic, la modă în epocă, un curent căruia nu i-a acceptat niciodată presupuzițiile (e.g. principiul verifiționist al înțelesului sau teoria causală a înțelesului) și nici concluzia principală, anume că discursul moral nu e altceva decât un instrument de persuasiune, o formă de propagandă. A doua a fost influența lui Kant, de la care a învățat, prin cursurile lui H. Paton, că discursul moral e unul tipic imperativ, nu descriptiv, și că el ține de domeniul rațiunii, nu al influențării comportamentului cu mijloace iraționale sau evasi-rationale. L-a convins de acest lucru și *logica imperativelor* - mai târziu *logica deontică* -, extinderi ale logicii matematice standard ce se aflau în curs de constituire (A. Ross, G. H. von Wright, J. Hintikka). Prima sa carte, *The Language of Morals* (1952) e dedicată tocmai sondării ipotezei că limbajul moralei poate fi gândit ca un limbaj prescriptiv care satisface condițiile logicii uzuale.

² A. W. Price, *Richard Mervyn Hare (1919-2002)*, Biographical Memoirs of Fellows, III, Proceedings of the British Academy, 124.

Cea de-a doua carte, *Freedom and Reason* (1963), demonstrează felul în care principalele două proprietăți ale limbajului moral, prescriptivitatea și universalizabilitatea³, generează o formă de argument moral de tipul “regulii de aur”. Ideea surprinzătoare că meta-etica prescriptivist-universală angajează logic vorbitorul să susțină o etică normativă de tip utilitarist a fost șlefuită în influența sa lucrare *Moral Thinking: Its Levels, Method and Point* (1981). Aici dezvoltă teoria “celor două niveluri ale gâdnirii morale” care se conturase deja pe parcurs.⁴

La Universitatea din Florida a fost atras de organizarea unui “Centru de filosofie aplicată”, fiind convins că dezbaterile de etică aplicată au nevoie de teorii cât mai bine articulate, apte să acopere faliile dintre diferitele tradiții etice considerate în mod obișnuit ca incompatibile. Nu întâmplător și-a numit el teoria “utilitarism kantian”, un proiect unificaționist menit să asigure convergența unor teorii considerate până atunci drept conflictuale. Proiectul său unificaționist a acoperit și nivelul meta-etic, lucrarea *Sorting Out Ethics* (1997) stând mărturie îndelungatului său efort de a topi naturalismul, intuiționismul și emotivismul în prescriptivismul său universal.

R. M. Hare a fost atras, evident, și de tema aplicativității teoriei sale. A scris în acest sens numeroase eseuri, adunate în volume cum sunt *Essays on Religion and Education, Essays on Bioethics, Essays on Political Morality*. Ultimul volum pe care l-a îngrijit a fost tot o culegere, *Objective Prescriptions and other essays* (1999).

A fost un om care a crezut în proiectul său de unificare teoretică mai mult decât au crezut colegii săi. Era privit ca o persoană destul de rigidă, puritană, dar care nu evita excentricitățile (să scrie, de pildă, într-o rulotă din fundul grădinii pentru a nu fi întrerupt). Studenții și colegii săi spun că nu-i prea plăcea să fie criticat (“M-ai ciomăgit”, i-a replicat odată lui Neil Cooper) și că își impunea propriile cărți. O strofă care circula printre studenții de la Balliol spunea că Hare îi învăța insistent că un “trebuie” nu poate fi dedus dintr-un “este”, dar că această teză își poate dovedi întru totul valoarea numai dacă o citești ... în cartea lui, *The Language of Morals*. Totuși, obișnuia să-și invite studenții la țară la așa-zisele *reading-parties*, unde îi învăța, într-o manieră foarte simpatcă, nu atât cum să citească, ci mai degrabă cum să *facă* filosofie. Unii s-au supărat pe el pentru răspunsurile prea scurte și adesea prea ferme la criticile pe care i le-au adresat. Lui Hare nu i se părea nimic nefiresc în asta: el le amintea că la fel se raportează și la Platon ori la Aristotel – “luându-le argumentele unul câte unul și tratându-le aspru, dar serios”. Nu-i plăcea cafeaua și, cu toate că era generos cu timpul său, nu era cunoscut ca un filosof de cafea, displăcându-i discuțiile profesionale ce depășeau o oră și jumătate deoarece, spunea el, e greu să ai capul limpede mai mult timp. John Lucas mărturisește că la a șaiszeci și noua aniversare, Hare se dovedea foarte dezamăgit că nu are discipoli și spunea că viața i-a fost un eșec. “În zadar am protestat, spunându-i că a fost cel mai influent filosof al moralei din a

³ Vezi N. T. Potter, M. Timmons (eds.), *Morality and Universality*, Reidel, 1985.

⁴ Vezi lucrarea de eseuri critice dedicată ei: D. Seanor, N. Fotion (eds.), *Hare and Critics*, Clarendon Press, Oxford, 1988.

două jumătate a secolului al XX-lea, ale cărui argumente vor trebui analizate de toți cei ce se vor ocupa de acest subiect. Dick era hotărât să fie dezamăgit. Era o rană din timpurile când a fost prizonier de război, o incapacitate de a se percepe prin ochii admirativi ai altor oameni. Nimeni nu era întru totul de acord cu el ... Dar în filosofie nimeni nu este întru totul de acord cu altcineva”.⁵ Spre sfârșitul vieții a scris o autobiografie în care își mărturisea un vis: se făcea că marea ambiție a vieții sale, în care a crezut atât, anume aceea de a găsi o cale pentru a răspunde rațional problemelor etice, nu e decât o iluzie; și vedea deja viermii filosofici care năpădesc asupra ei, după trecerea sa în neființă.⁶

A murit la 29 ianuarie 2002. Printre studenții săi remarcabili, unii membri ai Academiei Britanice, se numără John Lucas, Bernard Williams, Peter Singer și Richard Wollheim. În timpul vieții sale “prescriptivismul universal” a reprezentat un subiect important al învățământului filosofic anglo-saxon. Și cu toate că posteritatea e mai degrabă critică față de teoria sa, ne vine greu să uităm, totuși, că la sfârșitul anilor '80 peste 200 de studenți americani își pregăteau doctoratul în “Hare”!

Bibliografie:

Texte ale lui Hare traduse deja în limba română:

Hare, R. M. *Binele; Înțeles și universalizabilitate*, în V. Mureșan (ed.), *Valorile și adevărul moral*, Editura Alternative, 1995.

Hare, R. M. *Nimic nu contează. Este posibilă anihilarea valorilor?*, în V. Mureșan (ed.), *Axiologie și moralitate*, Editura Punct, București, 2001.

Hare, R. M. *Libertate și rațiune. Un exemplu practic*, în M. Flonta (ed.), *Filosoful-rege?*, Humanitas, 1992.

Hare, R. M. *Baza filosofică a eticii psihiatrice*, în S. Bloch, P. Chodoff (ed.), *Etica psihiatrică*, Asociația psihiatrilor liberi, București, 2000.

Hare, R. M. *Avortul și regula de aur*, în A. Miroiu (ed.), *Etica aplicată*, Editura Alternative, 1995.

Principalele opere:

Hare, R. M. *The Language of Morals*, Oxford University Press, 1952.

Hare, R. M. *Freedom and Reason*, Oxford University Press, 1963.

Hare, R. M. *Moral Thinking. Its Levels, Method and Point*, Clarendon, 1981.

Hare, R. M. *Sorting Out Ethics*, Clarendon, 1997.

Hare, R. M. *Essays in Ethical Theory*, Oxford University Press, 1989.

Hare, R. M. *Essays on Political Morality*, Oxford University Press, 1998.

Hare, R. M. *Bioethics*, Clarendon Press, Oxford, 1993

⁵ J. R. Lucas, *Richard Hare*, Balliol Record, 2002.

⁶ A. W. Price, *Richard Mervyn Hare (1919-2002)*, Biographical Memoirs of Fellows, III, Proceedings of the British Academy, 124.

Lucrări despre filosofia morală a lui R. M. Hare:

- Denham, S. F. Jackson, *Influența lui Kant asupra filosofiei britanice contemporane*, în A. Montefiore, V. Mureșan (ed.), *Filosofia morală britanică*, Editura Alternative, București, 1998.
- Seanor, D., Fotion, N. (eds), *Hare and Critics: Essays on Moral Thinking*, Oxford University Press, 1988.
- Lando, H. *Hare's two-levels utilitarianism*, "Utilitas", 2000.
- Hudson, W. D. *The Development of Hare's Moral Philosophy*, în D. Seanor, N. Fotion (eds), *Hare and Critics*, Clarendon Press, Oxford, 1988, chap. 2. (tradus în acest volum)

Lucrări generale utile pentru orientarea în filosofia morală actuală:

- Rachels, J. *Introducere în etică*, Editura Punct, București, 2000.
- Williams, B.O.A. *Moralitatea*, Editura Punct, București, 2002.
- Montefiore, A., Mureșan, V. (ed.), *Filosofia morală britanică*, Editura Alternative, București, 1998.
- Mureșan, V. (ed.), *Valorile și adevărul moral*, Editura Alternative, București, 1995.
- Mureșan, V. (ed.), *Axiologie și moralitate*, Editura Punct, București, 2001.
- Warnock, M. *Ethics since 1900*, Oxford University Press, 1960.
- Rachels, J. (ed.), *Ethical Theory*, Oxford University Press, 1998.
- Misrahi, R. *Qu'est-ce que l'éthique*, Armand Colin, Paris, 1997.
- Bauman, Z. *Etica postmodernă*, Editura Amarcord, Timișoara, 2000.
- Furrow, D. *Against Theory*, Routledge, 1995.

2. Cadrul: "etică" și "morală"; teoriile etice și utilitatea lor

Lucrarea de față este dedicată lui R. M. Hare ca etician, ca filosof al moralei. Nu există, nici măcar în breasla filosofilor, un acord general cu privire la utilizarea termenilor "etică" și "morală". Primul cuvânt vine din zorii gândirii filosofice europene, de la grecescul "ēthos", care înseamnă "caracter", "fel de a fi" al omului și care derivă, la rândul-i, de la "ethos", adică obicei. Cuvântul românesc "morală" provine de la latinescul "moralis", iar "moravuri" de la "mores"; acestea reprezintă traducerea aproximativă a termenilor grecești, referindu-se cu precădere la obiceiurile sociale care asigură unei comunități coerența internă și deci fericirea. Nu întâmplător considera Platon virtuțile individului ca izomorfe cu virtuțile cetății. Dar Aristotel a fost primul care a dat cercetărilor asupra vieții fericite numele generic de cercetări "etice" (*Topica*, 105b, 20-5), adică *cercetări privind caracterul*. El privea așadar caracterul omului ca fiind central în discutarea problematicei vieții politice (căreia-i era subordonată problematica etică) deoarece pleca de la presupunerea plauzibilă conform căreia după cum ești, așa și trăiești. Și tocmai tema vieții fericite constituie pentru Stagirit subiectul central al unei

cercetări “etice”. Fie că se referă la caracterul individului, fie la cel al societății, etica sau morala în acest sens originar are ca temă centrală întrebarea “ce înseamnă să trăiești fericit? “. Așa se face că, mult mai târziu, pe meleagurile noastre, și Dimitrie Cantemir înțelegea prin etică « învățătura ce tocmește obiceiurile oamenilor și cetăților ». În secolul al XVIII-lea, Immanuel Kant folosea distinct cei doi termeni : “morală” denumea teoria datoriilor în genere (juridice și etice), iar “etica” se referea numai de acestea din urmă – la “datoriile virtuții” sau « etice ». Pentru J. S. Mill, un secol mai târziu, cei doi termeni sunt pur și simplu interschimbabili.

În secolul al XX-lea s-a răspândit punctul de vedere că “morală” sau “moralitatea” desemnează fenomenul moral *real*, individual și social (e.g. “morală satului românesc”), iar “etica” e *studiul* acestuia, teoria filosofică *despre* morală. Un asemenea punct de vedere propune, între alții, un influent etician, William Frankena :

“*Moralitatea* este, sub un aspect, o întreprindere socială, nu pur și simplu o descoperire sau o invenție a individului pentru propria sa orientare. Ca și limba sa, statul sau biserica, ea preexistă individului [...] și va rămâne după el. Ea e un instrument al societății privită ca întreg, menit să ghideze indivizii și grupurile mai mici. Ea impune indivizilor anumite cerințe care, cel puțin inițial, sunt exterioare lor.

Etica e o ramură a filosofiei; ea e *filosofie morală* sau reflecție filosofică asupra moralității, asupra problemelor morale și judecăților morale. Ce presupune această reflecție e ilustrat de genul de gândire pe care îl practică Socrate în *Criton* și în *Apologie*.

Filosofia morală ia naștere atunci când, asemenea lui Socrate, noi trecem dincolo de stadiul în care suntem dirijați de regulile tradiționale și chiar dincolo de stadiul în care aceste reguli sunt astfel internalizate încât se poate spune că suntem lăuntric ghidați de ele; anume, trecem la stadiul în care ajungem să gândim pentru noi înșine în termeni critici și generali (cum au început să facă grecii în zilele lui Socrate) și să căpătăm un gen de autonomie ca agenți morali. Putem distinge, totuși, trei genuri de gândire legată, într-un fel sau altul, de moralitate:

1. Există cercetarea empirică obiectivă, istorică sau științifică, așa cum e practică de antropologi, istorici, psihologi și sociologi. În acest caz, scopul e să descrii sau să explici fenomenele moralității ori să elaborezi o teorie a naturii umane care se referă la probleme morale.

2. Există apoi gândirea normativă de felul celei practicate de Socrate în *Criton* sau pe care o practică orice om care întreabă ce anume e moralmente corect (*right*), bine sau obligatoriu. Ea poate lua înfățișarea asertării unei judecăți normative de forma:

‘Nu trebuie să încerc să scap din închisoare’.

‘Cunoașterea e bună’, sau

‘E întotdeauna rău să dăunezi cuiva’

și furnizării sau disponibilității de a furniza temeuri (*reasons*) pentru aceste judecăți. Sau ea poate lua forma dezbaterii cu sine ori cu altcineva asupra a ceea ce e bine sau corect într-un caz particular sau în principiu și a formulării ulterioare a unor asemenea judecăți normative în chip de concluzie.

3. Există de asemenea o gândire ‘analitică’, ‘critică’ sau ‘meta-etică’. [...] Ea nu constă din teorii sau cercetări de natură empirică ori istorică, nici nu presupune a face sau a apăra judecăți normative sau de valoare. Ea nu încearcă să răspundă la vreo

întrebare generală sau particulară despre ceea ce e bun, corect sau obligatoriu. Ea pune și încearcă să răspundă unor întrebări de natură logică, epistemologică sau semantică, cum ar fi: Care e înțelesul sau utilizarea expresiilor ‘(moralmente) corect’ sau ‘bine’? Cum pot fi formulate sau justificate judecățile etice sau valorice? Pot fi ele justificate în vreun fel? Care e natura moralității? Care e distincția dintre moral și non-moral? Care e înțelesul lui ‘liber’ sau ‘responsabil’?’⁷.

Dar nu toți autorii contemporani folosesc la fel acești termeni. Pentru Bernard Williams “etica” desemnează sfera largă a fenomenelor vizând datorია, fericirea, virtutea etc., pe când “morală” sau “moralitatea” e o subclasă a eticului, aceea legată de ideea occidentală creștină de “datorie”. “Filosofia morală” e reflecția rațională asupra moralității:

“Filosofia morală e studiul filosofic, reflexiv al anumitor valori ce privesc ființele umane. Viețile oamenilor sunt impregnate de un anume simț al valorilor etice, acestea le orientează deciziile, comentariile și judecățile asupra oamenilor și acțiunilor, inclusiv propriile acțiuni. Oamenii încearcă, în grade diferite, să-și modeleze viețile în raport cu asemenea valori; ei cred, chiar dacă nu întru totul explicit, că unele moduri de viață sunt mai demne de a fi trăite decât altele și încearcă să-și crească copiii în spiritul respectării propriei lor viziuni asupra acestui lucru ori să-i facă să dezvolte o altă viziune despre care speră să se bucure de un respect similar. Cu excepția cazului când duc o viață disperată, cei mai mulți acceptă constrângerile morale cu privire la ceea ce fac, refuzând (de cele mai multe ori) să mintă sau să fure și (aproape întotdeauna) să ucidă sau să mutilizeze pentru a obține ceea ce vor. În virtutea acestor lucruri, filosofia morală încearcă să înțeleagă anumite genuri de *temeiuri* pentru acțiune. Deciziile cu privire la acțiune (‘Ce trebuie să fac?’) nu reprezintă singura preocupare a filosofiei morale, dar se află în centrul preocupărilor sale”⁸.

În fine, alți autori folosesc aceste cuvinte în alt fel. Nu există o regulă fixă. Pentru R. M. Hare “filosofia morală” e totuna cu “etica” și se referă la studiul filosofic al “moralității”. În ce sens – vom vedea mai târziu.

Ar mai trebui poate spus, cu titlu preliminar, că în timp ce etica antică era centrată pe studiul caracterului, al persoanei și a ce înseamnă să duci o viață bună (vrând să arate că și în domeniul incert și fluid al acțiunilor umane putem avea răspunsuri întemeiate rațional, chiar dacă nu certe), era creștină aduce în prim plan ideea de “lege morală” sau “datorie” ca sistem de reglementare a treburilor publice. Modelul legalist al eticii devine dominant. Care e criteriul legilor morale – iată subiectul în dispută între moralisții creștini, kantieni și utilitariști. Pentru unii e voința lui Dumnezeu, pentru alții e vocea interioară a rațiunii practice, în fine, pentru alții e obținerea celei mai mari cantități de bunăstare socială. Metodele de abordare ale acestei problematice variază de la autor la autor și de la epocă la epocă.

⁷ W. Frankena, *Ethics*, Prentice Hall, 1963, pp. 5-6; 3-4.

⁸ B. Williams, cap. "Ethics" în A.C.Grayling (ed.), *Philosophy, A Guide Through the Subject*, Oxford University Press, 1995.

Cum abordează Hare chestiunea? Ca și toți ceilalți, o face în interiorul propriei sale paradigme filosofice. Filosofia anglo-saxonă a anilor '30-'50 ai secolului al XX-lea era definită stilistic și metodologic prin ceea ce se numea "filosofia lingvistică": toate problemele filosofice tradiționale, se susținea, pot fi reformulate, în ultimă instanță, ca probleme de limbaj; vechile teme de "ontologie" sau "metafizică" pot fi reduse, până la urmă, la probleme strict lingvistice. Deci a face filosofie înseamnă a studia înțelesul (*meaning*) cuvintelor cu încărcătură filosofică și a încerca astfel să rezolvi aceste probleme. Convingerea filosofilor lingvistici (ceea ce nu e totuna cu filosofia limbajului!⁹) era că, de la Aristotel încoace, toți filosofii raționali au folosit, conștient sau nu, metode lingvistice atunci când au încercat să rezolve complicatele probleme "ontologice" sau "metafizice" cu care se confruntau; ei au recurs pentru aceasta la o atentă analiză a cuvintelor ce dădeau naștere unor asemenea probleme și nu la "ieșirea" din limbaj cu ajutorul unor pretinse capacități intuitive speciale sau invocând o putere aparte de a intra în contact direct cu "transcendentul". Așa se face că, pe linia lui Wittgenstein ("orice filosofie este o critică a limbajului")¹⁰, ei erau convinși că prima sarcină a filosofiei morale este *înțelegerea mai bună a întrebărilor morale prin înțelegerea cuvintelor morale, a propozițiilor morale și a raționamentelor morale formulate cu ajutorul lor*. Pe scurt, rolul principal al filosofiei morale e să ne ajute să gândim mai bine – adică mai rațional – chestiunile morale; să înțelegem mai bine logica discursului moral.

"Funcția filosofiei morale - sau, în orice caz, speranța pentru care o studiez eu - este aceea de a ne ajuta să gândim mai bine problemele morale înfățișând structura logică a limbajului în care e exprimată această gândire"¹¹.

Convingerea lui Hare era că aparentele dezacorduri dintre filosofi pot fi rezolvate de îndată ce au fost eliminate confuziile conceptuale care le sufocă dialogul. El a fost mereu tentat să creadă că reținerile față de teoria sa sau criticile adresate acesteia se datorau tocmai prezenței unor asemenea confuzii. În opinia filosofului de la Oxford, unele dintre cele mai generale cuvinte folosite în discursul moral ("trebuie", "necesar", "bine", "corect") sunt, contrar opiniei curente, cuvinte "formale", adică unele al căror înțeles poate fi redat în întregime

⁹ "Filosofia limbajului" e o ramură a filosofiei, indiferent de stil, precum "filosofia științei", "filosofia dreptului" etc. "Filosofia lingvistică e "un *anume fel* de a face filosofia", anume acela care pune accentul pe studierea înțelesului cuvintelor ce ridică probleme filosofice și, în felul acesta, încearcă să rezolve respectivele probleme (R. M. Hare, *Sorting Out Ethics*, Clarendon, 1997, p. 2).

¹⁰ "Se poate spune pe bună dreptate că transformările care au avut loc în filosofia moralei în ultimii 50 de ani (scris în 1970) reflectă schimbările din gândirea lui Wittgenstein. Filosofii moralei s-au îndepărtat de la credința că discursul moral descrie o anumită realitate obiectivă și de la urmarea plină de încercături a acestei credințe - ce fel de realitate e aceasta și cum putem să o cunoaștem. Ei au ajuns să se preocupe mai degrabă de *utilizarea sau utilizările* la care e supus limbajul moralei" (W.D. Hudson).

¹¹ R. Hare, *Freedom and Reason*, Oxford University Press, 1963.

prin proprietățile lor logic-formale; ele au, așadar, un înțeles în același fel în care au înțeles operatorii logic-formali (“toți”, “există”, “non”), fără a fi nevoie, pentru a le lămuri, să facem apel la fapte extra-lingvistice ori la percepția unor asemenea fapte (cum e nevoie, în schimb, pentru definirea cuvântului “roșu”). Concluzia pe care o trage de aici e că, sub aspect formal, “etica” – sau ceea ce el numește “etica teoretică” – trebuie privită ca o parte a “logicii filosofice” (în speță, a “logicii modale”).¹²

Logica deontică (o ramură a logicii modale) este un produs al secolului al XX-lea: ea este logica propozițiilor normative sau a regulilor; e logica lui “trebuie”, nu a lui “este”¹³. O propoziție normativă e o propoziție modală de tipul: “Trebuie (e obligatoriu) să faci acțiunea X”, sau “E *interzis* să faci X”, sau “E *permis* să faci X” etc. Acestea sunt celebrele modalități practice ale lui Kant. Prin contribuția multor logicieni și filosofi (incluzându-l pe Hare) s-a putut arăta până la urmă că asemenea propoziții pot constitui o logică matematică la fel de riguroasă ca și logica standard a propozițiilor descriptive, cu o sintaxă, semantică și meta-logică fără cusur. Dacă propoziția p spune că persoana x returnează împrumutul persoanei y, atunci propoziția Op spune că e obligatoriu ca persoana x să returneze împrumutul persoanei y, iar $\forall x,y O(xRy)$ spune că orice persoană x trebuie să returneze împrumuturile oricărei persoane y, dacă xRy sau $R(x,y)$ e o relație (un predicat diadic) ce înseamnă că x returnează împrumuturile lui y. Un limbaj formal se poate naște de aici. Semnul logic-modal O (“obligatoriu”) – ca și P (“permis”), F (“interzis”), L (“liber” sau “indiferent”) – funcționează ca un operator logic unar (ca negația), dar după alte reguli semantice. De exemplu, într-o așa-zisă semantică a lumilor posibile pentru logica deontică, vom spune că acțiunea p este obligatorie în lumea reală (adică propoziția Op e adevărată) *ddacă*¹⁴ acțiunea descrisă de p e făcută în orice lume posibilă deontic perfectă, adică una în care agenți morali perfecți înfăptuiesc toate obligațiile și se abțin de la toate interdicțiile, chiar dacă în lumea morală reală, imperfectă, agenții umani nu fac asta. Această afirmație poate fi reformulată în termeni strict formali și stipulează condiția de adevăr pentru o propoziție normativă de tipul Op:

¹² “Dacă ‘trebuie’ este un cuvânt pur formal, atunci vom putea să descoperim tot ceea ce este de știut despre înțelesul său și despre regulile sale de utilizare studiind proprietățile lui logice. Aceasta înseamnă că, în ciuda faptului că, într-un sens, el are și proprietăți semantice (‘înțelesul său descriptiv’), acestea nu sunt o parte a înțelesului său în sens îngust”. “Dacă logica în ansamblu presupune studiul cuvintelor în acest fel, același lucru va fi adevărat despre cea ramură a logicii numită *etică teoretică*. Consider etica teoretică o ramură a logicii deoarece principalul său țel e descoperirea căilor de a determina care sunt argumentele bune cu privire la întrebările morale, sau cum să deosebim raționamentele corecte de cele incorecte în această arie. E vorba, în particular, de o ramură a logicii modale. ‘Trebuie’, care poate fi considerat cel mai simplu exemplu de cuvânt utilizat în mod tipic în discursul moral (pe scurt, un cuvânt moral), exprimă o modalitate deontică” (R. M. Hare, *Sorting Out Ethics*, p. 6, 4.)

¹³ Vezi, pentru detalii și complexități, C. Popa, *Teoria acțiunii și logica formală*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1984.

¹⁴ *ddacă* înseamnă “dacă și numai dacă”, așa cum *iff* înseamnă “if and only if”.